

20.02.2016

Metamorfoza jako doświadczenie granic: Warianty motywu przemiany w małych formach współczesnej prozy europejskiej (José Maria Merino, Natasza Goerke, Bernardo Atxaga, Dino Buzzati)

Autor: Aránzazu Calderón Puerta

Dziedzina: Krytyka i interpretacja literacka

Instytucja: Instytut Badań Literackich PAN

Promotorzy: Tomás Albaladejo Mayordomo, Grażyna Irena Borkowska

Recenzenci: Adam Józef Dziadek, Elżbieta Kiślak

Promotorami pracy byli: prof. dr hab. Grażyna Irena Borkowska i prof. dr hab. Tomás Albaladejo Mayordomo

Metamorfoza, rozumiana jako radykalna przemiana cielesna, jest obecna w kulturze europejskiej od starożytności. Druga połowa wieku XX aż do współczesności przynosi jednak realizacje motywu, które okazują się wyraźnie różne zarówno od tradycji antycznej, jak i romantycznej. Celem pracy było wydobycie tego co nowe we współczesnych ujęciach metamorfozy.

Analiza obszernego materiału uświadamia, że metamorfoza służy w najnowszej literaturze tworzeniu dystansu - swoistego efektu obcości (Brecht) - wobec języka jako systemu porządkującego postrzeganie świata, a co za tym idzie dyktującego reguły na wszelkich możliwych poziomach - od życia społecznego (Buzzati, Atxaga, Goerke) przez psychologię i wymiar egzystencjalny, czynności lektury i pisanie - ekspresji - (Merino), aż do fundamentalnych zagadnień dotyczących możliwości poznania tego, co inne (Cortazar). To zasadnicze stwierdzenie tworzy oś konstrukcyjną pracy: przedstawiono wybrane teksty podejmujące motyw metamorfozy, prezentując wachlarz jego zastosowań, których wspólnym źródłem jest rozpoznawanie języka jako kulturowej normy połączone z eksploracją konsekwencji tego odkrycia.

Świadomie zrezygnowano z omawiania niezliczonych studiów nad historią motywu. Powód to litość dla recenzentów i ewentualnych czytelników, którzy musieliby wziąć do ręki nie 250, ale co najmniej 600 stron wydruku. Co ważniejsze, było przekonanie, że w istocie mamy do czynienia ze zjawiskiem nowym, które ujawnia swój sens raczej w kontekście myśli XX-wiecznej, niż w świetle tradycji.

Praca interpretacyjna nad opowiadaniem Włocha Dina Buzzatiego, Hiszpanów Bernarda Atxagi i Josego Marii Merina, oraz polskiej pisarki Nataszy Goerke odśladania szereg tematów ważnych dla fantastyki drugiej połowy XX wieku: głównie dotyczących problemów narracji i związanych z nią norm kulturowych. Wszyscy autorzy, o których pisano, szukają dystansu do przyjętych konwencji mówienia równoznacznych z konkretnymi sposobami postrzegania i rozumienia świata. Z różnych perspektyw starają się pokazać, że bywają one odczuwane jako problematyczne i opresywne.

Motyw metamorfozy okazuje się poręcznym medium dla rozpoznawania tego zjawiska. Zawieszenie pytania o tradycję pozwoliło dostrzec nowe użycie motywu: jego związek z zainteresowaniami językiem jako miejscem, gdzie ujawnia się niesamowitość i obcość nowego typu. Jest to wątek, który łączy poszczególne części doktoratu. Fantastyczne zjawisko metamorfozy zapoczątkowuje kryzys, zmuszający do przewartościowania panującej normy, traktowanej dotąd jako coś naturalnego. Podminowuje i rozsadza obowiązujące systemy wartości. Ma zatem charakter subwersywny. Subwersję tę obserwujemy w kilku wymiarach, które - jak wspomniano - biorą początek w tym samym źródle: w wymiarze społecznym, metaliterackim oraz wymiarze poznania. Omówiono je po kolei.

W perspektywie społecznej metamorfoza stanowi metaforę nieprzystosowania indywiduum do otoczenia. Przemiana zmusza do nowego spojrzenia na dobrze znaną rzeczywistość. Stajemy wobec odnaturalnienia mechanizmów, których istnienia podmiot nie był dotąd świadomy. Jest to moment kryzysu, zwątpienia i zmiany sposobu rozumienia świata oraz samego siebie. Punktem wyjścia tego procesu jest ciało i cielesność poddane radykalnie zmianie. Badacze tacy jak Pierre Bourdieu, Michel Foucault lub Judith Butler opisywali ciało jako miejsce, w którym materializuje się, reprodukuje lub ulega zawieszeniu dyskurs społeczny (kulturowy). Postrzegają oni ciało jako system znaczeń i od niego rozpoczynają omawianie problemu podmiotowości. W tej perspektywie modyfikacja ciała podczas metamorfozy buduje dystans do ucieleśnionych praktyk dyskursywnych. Jest gestem wywrotowym, który odnaturalizuje lub wręcz unieważnia normy, a nawet staje się źródłem nowych możliwych dyskursów subwersywnych, podkopujących obowiązujące konwencje kulturowe.

Zagadnienie metamorfozy jako środka subwersji jest jednak tylko szczególnym przypadkiem problemu natury ogólniejszej: chodzi o relację między literaturą (narracją) i rzeczywistością. Pisarze, którymi się zajmuję, badają zarówno akt pisania, jak i lektury. Metamorfoza nabiera wymiaru metaliterackiego. Utrudnia odbiór, uświadamia sztuczność kreacji literackiej. Otwiera przestrzeń zabawy, gdzie konwencje prowadzą do iluzorycznej gry pozorów, odśladając oszukańczą mimesis. Sztuka stanowi z jednej strony sferę wolności i miejsce projekcji marzeń czy pragnień, ale z drugiej może być pułapką, w której gubi się podmiot, tracąc poczucie tego, co własne i autentyczne. Literatura jawi się wtedy jako maszyna produkująca znaczenia niezależnie od woli i kontroli autora/bohatera. Wreszcie trzeci temat: samo poznanie jako problem. Ciało wyznacza horyzont poznania,

miejsce obserwatora, jest ucieleśnieniem jego relacji wobec Innego. W przypadku Cortazara i czytanej w jego kontekście Nataszy Goerke metamorfoza jest próbą wyciągnięcia ostatecznych filozoficznych konsekwencji z odkrycia dystansu wobec języka - konsekwencji dotyczących możliwości poznania oraz wyrażalności - a raczej niewyrażalności - spotkania z radykalnie Innym. W opowiadaniu *Aksolotle* bohater przygląda się przez szybę w akwariu milczącym stworzeniom i odkrywa, że stał się jednym z nich, dzieląc ich doświadczenie, a zarazem uczestnicząc w ich nieprzewyciężalnym milczeniu. Cortazar i Goerke eksplorują granice możliwości poznania i językowe granice wyrażalności, zbliżając się słowem do milczenia radykalnie Innego.

60 lat historii literatury, którymi zajmuję się w swojej pracy, to czas intensywnej eksploracji i zmian. W chronologicznym przeglądzie tekstów będących przedmiotem pracy wypada zacząć od opowiadań zebranych w *Il colombre* (1966) Dina Buzzatiego. Subwersja pojawia się w nich w formach najprostszych i niepogłębionych, które nie wykorzystują możliwości kwestionowania zastanych dyskursów. Jesteśmy zaledwie na etapie prehistorii motywu. Skupiono się więc przede wszystkim na krytyce Buzzattiego ujawniającej rezydua status quo w obrębie jego ironicznych strategii dystansu. Z subwersywnych możliwości motywu metamorfozy korzystają znacznie pełniej młodszy pisarze, tacy jak Hiszpanie Bernardo Atxaga i José María Merino. Problem metaliterackości zajmuje centralne miejsce w książce *Obabakoak* (1989) Atxagi, jak i w *50 cuentos y una fábula* (1992) Merina. Obydwaj bawią się proponując czytelnikom liczne gry intertekstualne oraz łącząc różne części i poziomy narracji. A jednak to, co społeczne, i to, co metaliterackie, przedstawione zostaje w ścisłym powiązaniu. Teksty te biorą na warsztat kwestię marginalności. Marginesy panującej, wysokiej i uznanej kultury okazują się jednocześnie marginesami w sensie społecznym. Obaj autorzy dotykając jednych, zajmują się jednocześnie drugimi, tak jak Atxaga podejmujący temat baskijskiej odrębności. Na koniec analizuję dwa opowiadania Nataszy Goerke z tomu *Fractale* w kontekście krótkich form narracyjnych Julia Cortazara. W *Wizycie* i w *Parasolu* subwersja zakorzeniona jest w namyśle nad językiem oraz w eksperymentowaniu z jego mechanizmami. Parodiując dyskurs literacki i społeczny autorka zmusza czytelnika do dystansu. Krytyka rozumiana jako ujawnienie warunków możliwości postrzegania świata i siebie otwiera jednocześnie pole wolności - możliwej zmiany, wyboru i dezautomatyzacji tego, co wydawało się naturalne i niekwestionowalne. Znakiem połączenia metaliterackiego i społecznego jest polityczne przywołanie przez Goerke Pana Tadeusza, jako klasycznego tekstu sankcjonującego klasyczny podział ról społecznych i płciowych, prawa do tworzenia obrazów oraz dyskursu, wreszcie podział władzy. Od Buzzatiego do Goerke wiedzie droga rozwoju motywu, rozwoju świadomości mechanizmów dyskursywnych, wreszcie rozwoju samoświadomości istnienia w języku i związanego z tym rozwoju literackich i kulturowych strategii subwersywnych. To druga oś łącząca w całość analizy prezentowane w pracy.

Biuletyn Polonistyczny

Data otwarcia przewodu: 29.05.2007

Termin zakończenia pracy: 09.10.2012

Słowa kluczowe: metamorfoza, literatura współczesna, opowiadanie,
literaturoznawstwo porównawcze, literatura europejska, fantastyka